

Posudek disertační práce Mgr. Jakuba Homolky

Patočka a modernita

Námět disertace Mgr. Jakuba Homolky vyjadřuje její podtitul „Studie k Patočkově dialogu s dílem Maxe Webera a jeho významu v rámci současné civilizační analýzy“. Text se skládá vedle úvodu a závěru ze tří kapitol vždy rozčleněných na tři oddíly. První kapitola se zaměřuje na vydávání díla Jana Patočky s důrazem kladeným postupně na podobu Patočkovy pozůstalosti, strategii vydávání Sebraných spisů a vhodný interpretační přístup k celku Patočkova díla. V této poslední části autor polemizuje s převažujícím tematickým řazením Patočkových textů a právem tvrdí, že chronologické uspořádání je vhodnější pro zkoumání jak myšlenkového a politicko-sociálního kontextu, tak vývoje Patočkova myšlení. Ve druhé části autor přechází do oboru tzv. civilizační analýzy, aby v návaznosti na svého školitele Johanna P. Arnasona ukázal, že Patočkovy dobové diagnózy a dějinněfilosofické úvahy lze chápat jako svébytný příspěvek ke zkoumání civilizací na půdě soudobé historické sociologie. Homolka věnuje pozornost těm myšlenkám dvou klíčových zastánců civilizační analýzy, Johanna Arnasona a Shmuela Eisenstadta, které představují spojnicí s Patočkovým zkoumáním povahy moderní společnosti. Již ve výkladu Arnasonova přístupu ke studiu civilizací, který také obsahuje stručné, ale výstižné představení celého pole civilizační analýzy, poprvé zazní motiv weberovského pojetí vědy o kultuře, který bude určující pro zbytek disertace. Homolka od Arnasona přejímá především důležitý postřeh, že doména kultury u Webera zahrnuje jednak hodnotící postoje, jednak interpretativní („osmyslující“) výkony, avšak ve Weberových komparativních analýzách ze sociologie náboženství se interpretativnímu rozměru kultury nedostalo náležité pozornosti. Homolka následně rekonstruuje postup přisvojení několika myšlenkových komplexů, jímž se Arnason snaží tento interpretační deficit weberovské civilizační analýzy kompenzovat. Těmito komplexy jsou fenomenologický koncept světa jako horizontu otevřeného různým výkladovým perspektivám, který čerpá z prací Maurice Merleau-Pontyho i Jana Patočky, dále Castoriadisova filosofie sociální imaginace a Eisenstadtova teze, že civilizace je třeba chápat jako spojení mocensky regulovaných sociálních struktur s určitou „kulturní ontologií“. Avšak tím, co ze sdílených motivů Patočkovy filosofie a civilizační analýzy upoutalo Homolkovu pozornost, není ani tolik spojení kultura - fenomenologické pojetí světa jako spíše „sociologičtější“ téma moderní civilizace. S odkazem na Arnasonovy výklady Homolka připomíná, že právě u Patočky lze už pravděpodobně v 50. letech (v rukopisném pojednání o nadcivilizaci) nalézt myšlenku paradoxní povahy moderní civilizace, kterou Eisenstadt rozpracoval později v jiném pojmosloví a bez znalosti Patočkova díla. Civilizační paradox modernity spočívá v tom, že moderní kultura je na jedné straně schopná univerzálního rozšíření, ale na straně druhé je jako civilizace neúplná, protože neposkytuje odpověď na klíčovou otázku životního smyslu.

Teprve po tomto výkladu se dostáváme ke kapitole třetí, věnované Patočkovu výkladu modernity, která představuje nejdelší a také nejpůvodnější část Homolkovy disertace. Její vůdčí linku představuje vytrvalé rozvíjení náhledu, že pro Patočkovy výklady moderní společnosti a

politiky je klíčová Weberova teorie racionalizace. V první části triády oddílů tvořících tuto kapitolu Homolka předkládá succus Patočkovy filosofie dějin chápaných jako „vzdech z úpadku“ a s ním souvisejících pojmů existenciálního obratu a duchovního člověka. Další dva oddíly přináší velmi zdařilý výklad Patočkova pojetí moderní společnosti, který navíc zahrnuje i vývojovou perspektivu. Homolka rozlišuje čtyři fáze Patočkova nahlížení na modernitu: duševní krize evropského lidstva (30. léta), nadcivilizace (40. a 50. léta), doby poevropské (60. a 70. léta) a technické civilizace (70. léta). Klíčové ovšem je, že autor se nezastavuje u tohoto přehledu, ale přidává k němu podrobný výklad o tom, jakými způsoby podle Patočky může být v rámci těchto různých forem moderní civilizace vyřešena neodbytně se kladoucí otázka smyslu. K výše uvedeným koncepcím modernity u Patočky tak Homolka přiřazuje následující formy uchopení životního smyslu: „současnou filosofii“, moderantní formu nadcivilizace, moderní inteligenci a solidaritu otřesených. Závěr disertační práce shrnuje hlavní argumenty a výklad o Patočkově pojetí modernity zpětně vztahuje k problematice soudobé civilizační analýzy.

Disertant si ve své práci vytknul značně nesnadný úkol: interpretovat dílo největšího českého filosofa Jana Patočky na půdě nikoli filosofie, nýbrž historické sociologie. Tímto svým zaměřením se ocitá v nelehké situaci někoho, kdo se pokouší o interpretaci odlišnou od naprosté většiny dosavadních příspěvků k porozumění Patočkovu dílu, a potenciálně se vystavuje výtce, že výklad tohoto druhu se musí minout s podstatnými prvky Patočkova myšlení, které jsou eminentně filosofické, a je tedy neúplný. Taková námitka však podle mého názoru není platná, protože a) autor je schopen Patočkovu pojetí modernity vykládat v celkové souvislosti jeho filosofického myšlení a b) Patočka nebyl jen prvotřídní filosof, ale také sociální a politický myslitel, jehož příspěvky v této oblasti dosud nebyly zdaleka dostatečně prozkoumány a oceněny. Stojí v této souvislosti za připomenutí, že Patočka, ač nikdy patrně neuvažoval o tom, že by se měl stát sociologem, jevil o vývoj v tomto oboru značný zájem a dokonce byl koncem 30. let členem velmi empiristické a současně weberianské Společnosti pro sociální bádání, která se ustavila na pražské filosofické fakultě kolem Josefa Krále. Domnívám se, že Homolka svou disertací významně napomohl osvětlení významu té části Patočkovy tvorby, která, i když by nebylo přesné ji označit za sociologickou, k sociologii tíhne a čerpá z ní inspiraci.

Jazyk Homolkovy disertace je akademický v tom dobrém slova smyslu, tj. komplexní a přitom kultivovaný. Uspořádání výkladu je přehledné a odráží zřetelnou argumentační strategii. Vytknout mu mohu snad jen příliš časté shrnování obsahu následujících nebo právě uzavřených částí, které četbu textu místy zbytečně zatěžuje.

K rozpravě u obhajoby disertační práce chci autorovi navrhnout několik témat:

1. I když je výklad různých konceptů moderní společnosti u Patočky a jim odpovídajících modů nalézání smyslu velmi informovaný a přesvědčivý, nabízí se otázka, do jakého oboru tyto Patočkovy myšlenky patří: existenciální filosofie, filosofie dějin, nebo historické sociologie? Konsekvantní výklad z hlediska *historické sociologie* by pravděpodobně měl více promyšlet vztah klíčových pojmů Patočkových úvah o společenském a politickém životě k určitému implicitnímu nebo explicitnímu pojetí společnosti. To se týká specifických konceptů, jako je

již zmiňovaný existenciální obrat nebo duchovní člověk, které jsou u Patočky myšleny spíše „zevnitř“ a ve vztahu k jednotlivci než z hlediska společnosti jako celku, a rovněž pojmů obecných, např. smysl, pravda, svět. Jak ukázal sám autor ve svém výkladu Arnasona, tyto poslední tři pojmy lze do jazyka vlastního historické sociologii přibližně přeložit pojmem kultura. Stálo by za to se zamyslet také nad tím (vedle celé řady podobných otázek, které zde není prostor položit), jak by se do jazyka historické sociologie daly přeložit právě pojmy existenciální obrat a duchovní člověk, respektive co z hlediska historické sociologie znamenají.

2. Autor zůstal čtenářům dlužen podrobnější výklad o tom, jak Patočkovu pojetí modernity zapadá do tzv. civilizační analýzy. O přínosu Patočkových idejí o moderní společnosti k civilizační analýze se mluví ve 2. kapitole pojednávající především o místě kultury v civilizačních teoriích Arnasona a Eisenstadta, tato kapitola je však do značné míry postavena na Arnasonově interpretaci. Vlastní Homolkovo zkoumání Patočkova pojetí modernity následuje v kapitole třetí, a bylo by na místě, aby se po dokončení tohoto výkladu k tématu Patočka a civilizační analýza vrátil a nově je uchopil na základě vlastního výkladu Patočkova díla. Například by bylo možné sledovat, zda různé Patočkovy koncepty modernity a hledání smyslu v modernitě mají své analogie v civilizačních studiích jiných autorů a naopak jaké jsou mezi Patočkou a dalšími civilizačními teoretiky v tomto ohledu rozdíly.

3. Není důvod s autorem nesouhlasit v tom, že v Patočkově myšlení o kulturní situaci doby trvale zaujímal významné místo pesimistický weberovský motiv nezadržitelného procesu racionalizace všech sfér moderních společností. Je však možné litovat toho, že autor nevěnoval představení Weberova pojetí racionalizace více prostoru a neprojevil více snahy výklad o něm rozpracovat do specifitějších témat. Jeho pojetí racionalizace se v zásadě omezuje na známé kulturně-kritické motivy „ocelové klece“ a „odkouzlení světa“. Do tematického komplexu racionalizace u Webera však patří i sociologicky lépe uchopitelné fenomény, především byrokracie a kapitalismus. Zde se patrně projevuje to, že Patočka byl filosof a sociální myslitel, ale nikoli sociolog a technická témata sociologie jej zajímala jen z hlediska jejich místa v širším obrazu dějin a společnosti. Přinejmenším téma kapitalismus versus socialismus a jiné alternativy socioekonomického uspořádání by však stálo za důkladnější rozbor a patrně by k němu autor našel u Patočky textový materiál umožňující srovnání s Weberem. Literatura k Weberově pojetí racionalizace je samozřejmě nepřehledná, ale lze se opřít o novější souhrnné práce (např. Turner 2000). Zcela na okraj stojí za to zmínit, že mezi příspěvky k širokému pochopení Weberovy koncepty racionalizace, jež se v západní sociologii naplno prosadilo až v 60. letech minulého století a jež dnes v sociologii převládá a přichází ke slovu také v historické sociologii, se nachází také studie jednoho původem českého autora, který koncem 40. let studoval na pražské filosofické fakultě a patrně navštěvoval i některé Patočkovy kurzy (Kolegar 1964).

4. Weberova pojetí racionalizace se týká také otázka, nakolik Patočka ve svých úvahách o modernitě opravdu navazuje na Webera a nakolik je tato návaznost zprostředkovaná či dokonce ji překrývá vliv jiného dominantního myslitele. Mezi heideggerovskými interprety je běžný názor, že Heidegger byl ve svém pojetí moderní společnosti a techniky Weberem silně ovlivněn, zároveň však u Webera nezůstal a vypracoval zcela svébytnou vlastní kritiku (např.

Denker 2013). Je tedy otázkou, co má Patočka přímo od Webera a v čem jeho pohled na modernitu určuje spíše vliv Heideggera. Potenciálních ovlivnění ale samozřejmě přichází v úvahu mnohem více. Zvláště by za prozkoumání stála úloha různých marxistických autorů, neboť v marxistické filosofii, s níž se Patočka musel chtít nechtít utkávat celý život, je problematika racionalizace, byť přítomná pod jinými názvy, velmi zásadní. Zde se nabízí zejména působení Weberem ovlivněného marxismu („weberiánský marxismus“, jak jej nazval Merleau-Ponty), který reprezentuje György Lukács s kritikou zvěcnění charakteristického pro kapitalistické společnosti z 20. let 20. století a samozřejmě *Dialektika osvícenství* Adorna a Horkheimera, nebo na nemarxistické straně interpretace Karla Löwitha z 30. let, který poukázal na hlubokou spřízněnost Webera a Marxe právě v kritice odlidšťujícího působení kapitalistické racionalizace (Löwith 1960). Z těchto autorů si Patočka cenil zřejmě jen Heideggerova žáka Löwitha, stálo by ale za námahu důkladným rozborem zjistit, jestli do některých Patočkových formulací vliv weberiánského marxismu přece jen nepronikl.

Doktorská disertace Mgr. Jakuba Homolky splňuje požadavky obvykle kladené na tento typ kvalifikačních prací, kandidát v ní prokázal schopnost samostatné tvůrčí práce v oblasti historické sociologie. Disertaci doporučuji k obhajobě.

Literatura:

Denker, Alfred. 2013. „*Being and Time: A carefully planned accident?*“ In Wrathall, Mark A., ed. *The Cambridge companion to Heidegger's Being and time*. Cambridge University Press, 54-83.

Kolegar, Ferdinand. 1964. „The Concept of “Rationalization” and Cultural Pessimism in Max Weber's Sociology.“ *The Sociological Quarterly* 5 (4): 355-372.

Löwith, Karl. 1960 (1932). „Max Weber und Karl Marx.“ In ders. *Gesammelte Abhandlungen. Zur Kritik der geschichtlichen Existenz*. Stuttgart: Kohlhammer.

Turner, Stephen P. 2000. *The Cambridge Companion to Weber*. Cambridge University Press.

V Praze 5.2. 2016

doc. Marek Skovajsa, Ph.D.

Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova v Praze